

17. YÜZYILIN GENEL SİYASÎ VE EDEBÎ MANZARASINDA BİR ŞEYH, VAİZ VE ŞAİR OLARAK MUSTAFA MANEVÎ*

Kenan MERMER**

Özet

17. Yüzyıl'ın Genel Siyasî ve Edebî Manzarasında Bir Şeyh, Vaiz ve Şair Olarak Mustafa Manevî'nin Sûreti

17. yy.'da sanat ve edebiyat alanında kaydedilen mesafe, yüzyıllardır işlenen sağlam örgünün, siyasi dengesizliğe rağmen; olanlara kayıtsız kalmadan, yürüyüşüne şahitlik edebildiğimiz bir gerçeklik olarak belirir. Karabaşiyîye Tarikatı kurucusu ve Şeyhi Ali el-Atvel (Karabâş-ı Velî)'nin mahdumu ve halifesi olarak tanıtılan Mustafa Ma'nevî'nin kişisel yahut sanatsal macerasının başlangıç noktası ve merkezi, Allah'ın birliği demek olan *Tevhîd*'le anlam kazanmaktadır. Bu itibarla Ma'nevî'nin sözel yürüyüşünde, detaylarını tam da bilemediğimiz hayat macerasının emarelerini görmek mümkündür. Bu emareler bizi, Allah'ın isimlerini/*Esmâ*'yı terennüm eden bir şeyhe, iyiliği salık veren bir vâize ve aşkı önceleyen bir derviş-şâire götürmektedir.

Anahtar kelimeler: Karabâş-ı Veli, Mustafa Manevî, Halvetiyye, Divân, Sokullu Mehmed Paşa Zâviyesi

Abstract

Mustafâ Manawî As a Shaykh, a Preacher and a Poet in the General Political and Literal Landscape of the Seventeenth Century

The progress that was made in the field of arts and literature in the seventeenth century appears as a phenomenon that has survived thanks to the system that has been developed and refined for centuries. The beginning and center of the personal or artistic adventure of Mustafâ Ma'nawî, who has been described as the son and successor of 'Alî al-Atwal famous as Karabâsh-i Walî, founder and master of the Karabâshiyya Order, gains meaning through *Tawhîd*, i.e., the unity of God. Therefore, we can see in his works the indications of his life adventure that we do not know in detail. These indications lead us to a Shaykh who is immersed in the invocation of the beautiful names of God, to a preacher who is recommending the good and a Sufi poet who is giving priority to love.

Key words: Karabâsh-i Walî, Mustafâ Ma'nawî, Khalwatiyyah, Dîwân, Zâwiyah of Sokullu Mehmed Pasha.

* Bu makale şahsıma ait *Mustafa Ma'nevî'nin Hayatı ve Divanı* (Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir (Kenan Mermer).

** Dr. Öğretmen

1. Giriş

17. yüzyıl, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin zirveden inişe doğru geçen grafiği; diğer taraftan da sanat ve edebiyat alanında kalburüstü şahsiyetlerin boy gösterdiği bir zaman dilimi olarak, önceki yüzyılın birçok bakımdan devamı sayılabilirse de toprak kaybı ve siyasal kargaşaların ve hatta kaht-ı ricâl/liyakatsızlık problemi gibi sebeplerle, deyim yerindeyse kârdan zarar edilmeye başlanan bir zamanın miladı olarak kabul edilebilir. Zafer ve mağlubiyetleri merkeze alan bir tarih algılamasıyla bakacak olursak 17. yüzyıla Haçova ve Kaniye zaferleriyle adım atan Osmanlı İmparatorluğu, yüzyılın sonuna gelindiğinde Karlofça Antlaşması'nı imzalayarak, artık eskisi kadar kudretli olmadığını uluslar arası plâtförmda kabul etmiştir.

Neredeyse çocuk yaşta padişah olanlar ve özellikle onların nâibelerinin – hanım sultanlar gibi- olağandışı siyasal hâkimiyeti, liyakatsız idarecilerin köruklediği kaos ortamında zeminini kaybeden merkezî otoritenin oluşturduğu boşluklar ve fırsatçıların kendi finansal çemberlerini genişletmek arzuları sebebiyle Anadolu'da çıkarttıkları isyanlar, yabancı sermayenin hesapsızca içeriye akışı ve artan işsizlikler, ayrıca Avusturya ve İran'la senelerce devam eden çarpışmalar, deyim yerindeyse devletin ahengini bozmuştur.¹ Bu çağın bir diğer problemi de tekke-medrese arasında gerilen bir hatta polemiklerin artıyor olmasıdır.² Aslında polemik, üretimin önünü açan bir şey olarak düşünüldüğünde tarafların oluşması ve farklı söylemlerin geliştirilebilmesi adına pozitif bir veri olarak tanımlanabilse bile, o günler için bu durum bir kazanımdan ziyade kaybedişi çağrıştırmaktadır.

2. Genel Bir Bakışla 17. Yüzyılın Siyasî Manzarası

Dokuz padişahın boy gösterdiği 17. yüzyılın siyasal manzarasında beliren ilk suret, henüz on dört yaşına basan I. Ahmed'dir. Hem Avusturya hem de Safevî İran'ıyla mücadele hâlindeki devlet, tabiatıyla merkezî otoriteden doğan boşluklar sebebiyle Celâlî isyanlarıyla yüz yüze gelmiştir ve nihayet kendine duy-

1 Çağın genel seyri için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, I. Kısım, c. III, ss. 351-374; Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev.: M. Ata, haz.: M. Çevik, E. Kılıç, İstanbul 1990, c. VI, ss. 580-596.

2 Diğer bir ifadeyle *Fakı-Sofu* mücadelesi, detaylarıyla incelenmesi gereken sosyal, tarihi ve psikolojik bir meseledir. Bu mühim mesele hakkında, yüzyıllara göre değişen anlam merkezleri ve kavramlar doğrultusunda geniş bilgi için bk. Ferhat Koca, *Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Sertüveni*, *Gazi Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, ss. 73-131.

duğu emniyetsizlik sebebiyle 1606 senesinde düşmanı Avusturya ile *Zitvatoruk Muahedesi*'ni imzalamıştır. İhtişama gölge düşüren bu antlaşma, Kanunî Sultan Süleyman'dan beri devam eden güç özerkliğinin bittiğini, yani iki hükümdarı eşit kabul eden madde ile - ayrıca antlaşma tarafların aile ve ahfadı için de geçerli kabul edilmiştir - iktidarın da dengelendiğini ilan etmiştir denilebilir.³ Yirmi sekiz yaşındaki genç I. Ahmed'in vefatından sonra aklî dengesi yerinde olmadığı ifade edilen I. Mustafa tahta geçer. I. Mustafa'nın üç aylık hükümlüğünün ivedi hal'i ile noktalanışı; ardından gelen Genç Osman'ın cülûs ve arpalık vermek konusundaki isteksiz tavrı sebebiyle kaybedilen Hotin Seferi ve nihayeten tarihte "*Hâile-i Osmâniyye*"⁴ adı verilen isyanla boğularak öldürülmesi, Osmanlı için artık daha trajik zamanların yaklaştığını gösteren gerçekliklerdir. Kötü geçen ilk çeyreğin ardından ikinci çeyrek için bir denge unsuru mahiyetinde IV. Murad ismi dikkat çekicidir. Ordu ve devlet için yeniden bir yapılanmaya giden padişah, Koçi Bey'in eleştirel ve düzenleyici mahiyette ele aldığı *Risale*'sini kendi eylem plânı için kaynak kabul etmiştir.⁵ Muvazenesiz devlet organlarının ve rüşvetin kritik edildiği *Risale* merkezinde hareket eden IV. Murad'ın devri, yasakların ve otoritenin egemen olduğu bir istibdat olarak da değerlendirilebilmektedir.

1640'da padişahın vefatı üzerine ilmî ve askerî açıdan pek de yeterli görülmeyen I. İbrahim tahta geçmiştir ki bu bir taraftan da Kösem Sultan çağının başlangıcı sayılır. İsrâfçı bulunarak eleştirilen I. İbrahim, nâibesi Kösem Sultan'ın Ocak Ağaları'yla anlaşması sebebiyle tahttan indirilmiş ve yerine I. İbrahim'in henüz yedi yaşındaki oğlu IV. Mehmed geçmiştir. Sekiz sene devam edecek olan ve "*Ağalar Saltanatı*" olarak da bilinen bu süreçte, değeri düşük akçeler, su yüzüne çıkan haksızlıklar sebebiyle on binlerce insan, hükümdarı ayak divanına çağırmıştır.⁶ Devam eden süreçte Kösem Sultan boğularak öldürülür ve yerine Turhan Sultan geçer. Yine bir denge unsuru olarak, Tarhuncu Ahmed Paşa lüks tüketimi asgariye indirmek için ciddi anlamda çaba sarf etmiş; bütçeyi dengeleyebilmek hedefiyle vergilendirme meselesine yeniden el atmış; fakat huzuru kaçan ağalar tarafından o da katledilmiştir. Görüyoruz ki devlet içinde

3 Hammer, *age*, c. V, s. 407.

4 *Hâile-i Osmâniyye* için bk. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1986, c. I, ss. 328-331.

5 Koçi Bey Risalesi özetle, isyancılar ile liyakatsiz idareci zümre arasındaki çarpık ilişkileri; tımar-zeamet-kul tayfasının bozulması sebebiyle, diğer devlet organlarına sıçrayan keyfiyetsizliğe ve rüşvetin yapabileceği yıkımlara göndermeler yapar. Koçi Bey Risâlesi hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risâlesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

6 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Kısım, c. III, s. 247; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. V, s. 458.

devlet olgusu bariz bir biçimde dengeleri yeniden alt üst etmektedir ve Devlet-i 'Aliyye için bu gerçeklik neredeyse bir daha gündemden inmez.

Bu yeni yapılanmalar, Çınar Vakası/Vak'a-i Vakvâkiye ismiyle meşhur olayı tetiklemiş, ekonomik anlamda da yükselen enflasyon ve eşya fiyatlarındaki fahiş artış, Turhan Sultan'ı yeni bir eyleme zorlamıştır. Köprülülere görev başına getiren şey, elbette ki karmaşadır. Bu noktada merkezî otoriteyi güçlendirmeye çalışan Köprülü Mehmed Paşa, Bozcaada ve Limni galibiyetleriyle, milletin efkârında psikolojik bir ferahlanma yaratmış; ardından sadaret mührünü oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'ya bırakmıştır. Fâzıl Ahmed Paşa ve onun en yakın yardımcısı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, devam eden yaklaşık yirmi senelik süreçte, iç ve dış siyasette bir denge teessüs ettirmek çabası gütmüşlerdir. Avusturya, Venedik ve Lehistan (Polonya) cephelelerinde savaşlar devam etmiştir. Fakat Viyana Bozgunu ismiyle maruf hezimetten sonra, dönemin en önemli adamı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hem azledilmiş, hem de katledilmiştir. Bu hezimet ayrıca bir dönemeç olarak da yorumlanmıştır: "...Avrupa'nın göbeğine kadar girmiş olan Osmanlı'nın son seferidir."⁷

Köprülü ailesinin art arda çöküşünün ardından, Kara İbrahim Paşa ile beraber, Osmanlı'nın yüz elli senelik toprağı olan Macaristan yitirilmiştir. Yeni padişahlar, yeni hal ve azilleri; onlar da yeni vezirleri ikame etmektedir; ne var ki kaybediş bir türlü durmak bilmez. Senelerce Avusturya-Venedik-İran cephelelerinde çarpışan devlet, gün gelir Karlofça'yla beraber 350.000 km² toprak ile Macaristan ve Lehistan üzerindeki hâkimiyetlerini de tamamen kaybederek politik bir müzakere cenderesinde asrı noktalar. Bazen iyi gidişler ve fetihler göze çarpsa da bu asrın temel özelliğinin istikrarsızlık olduğu görülür. Elbette ki devrinin muvazenesiz gidişi; söz ustalarını, hikemli ve mesajlı bir söz söylemeye yahut hay u huyu bir tarafa iterek, hakikat arayışına yönelmesi gerektiği konusunda fikir beyan etmeye yöneltmiştir, diyebiliriz. Bu bağlamda devrin edebiyat ve sanat görüşünü zikretmek şâirimizin durduğu yeri görebilmek adına önem kazanmaktadır.

3. Genel Bir Bakışla 17. Yüzyılın Edebî Manzarası

17. yüzyıl, sanat ve edebiyat alanında yüzyıllardır işlenen sağlam örgünün devamlı çoğalan sorunlara rağmen olanlara kayıtsız kalmadan yürüyüşüne şahitlik edebildiğimiz bir zaman olarak belirir. Devrin edebî manzarasına bakıldı-

7 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Kısım, c. III, s. 247.

ğında *Sebk-i Hindî*⁸ ile *Hikemiyât*⁹ arasında gergin bir hat görülür. Bu bağlamda, asrın ilk yarısında yaşamış, tam bir İstanbul şairi olan Nâ'îl-i Kadîm (ö.1666), usta gazelciliği ve hüznü üslûbuyla, *Sebk-i Hindî*'nin en başarılı temsilcilerinden biri olarak, bu hattaki yerini alır. Geniş hayâlleri ve derinlerde saklanan anlamları birer birer sinesinde çıkararak şair, özellikle ilahî aşk konusuna yoğunlaşmıştır.¹⁰ Asrın ikinci yarısında ise, Nâbî (ö.1712) - ki kendisi tefekkür edebiyatı çığırını açan ve Hikemî şiirin en güçlü temsilcisi olarak taltif edilebilmektedir- eşyanın arka plânını serimlemek ve yaşanan karmaşaya merhem olmak maksadıyla *Hikemiyât* vadisinde atını sürer.¹¹ Bir taraftan mazmûn kendi yolunu açarken; diğer taraftan nesir, önceki yüzyılı aşan bir kudretle yoluna devam etmektedir. Bu asırda, Peçevî (ö.1650), Kâtip Çelebî (ö.1656), Evliya Çelebî (ö.1683), Nâimâ (ö.1716) gibi farklı branşların ve üslupların sâhibi âlim ve fâzıl şahsiyetler göze çarpar.

Bu asır ayrıca Tekke Edebiyatı'nın kült isimlerini doğurtan bir zamandır. Yüzyılın ilk yarısında Alevî-Bektaşî çevrelerinde büyük rağbet gören Kul Himmet (ö.17. yüzyıl başları), Melâmî büyüklerinden Bezci-zâde Muhyî (ö.1611) ile Lâ-mekânî Hüseyin (ö.1622), halk ve padişahın büyük saygı gören Celvetiyye Tarikatı Piri Aziz Mahmud Hüdâyî (ö.1628), Halvetiyye'nin ileri gelenlerinden Abdülmecîd-i Sivasî (ö.1639) ve yeğeni Abdülehad Nûrî (ö.1650), Akkırmanlı Nakşî (ö.1654)¹² ve ilahileriyle tanınan Sinân-ı Ümmî (ö.1657);¹³ yüzyılın ikinci yarısında ise Melâmî büyüklerinden İbrahim Efendi (ö.1665) ve

8 *Sebk-i Hindî*: "Hind üslubu. Babürlü-Hind saraylarında XV. ile XVII. yüzyıllar arasında uygulanmış olan bir şiir üslûbudur... Bu üslûpta bilmeceyi andıran karmaşık mazmûn ve söyleyişler, hayâle dayalı incelikler ve zihni zorlayan imajlar... Hep zekâyâ yönelik çalışmalar kendini gösterir. Bir çeşit çevreden kaçış diyebileceğimiz üslûptur." İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 406.

9 *Hikemiyât/Hikemî Şiir*: "...Düşünceye ağırlık veren, amacın okuyucuyu uyarmak, düşündürmek ve aydınlatmak olduğu, daha doğru bir ifadeyle insana doğruyu, güzeli göstermeye yönelik görüş bildiren didaktik içerikli şiire denir... XVII. yüzyılın ikinci yarısında görülür. Hikemî şiir akımının edebiyatımızdaki öncüsü ve en güçlü temsilcisi Nâbî'dir." Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 182.

Hikemiyât hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yayınları, Ankara 1987.

10 Mengi, *age*, ss. 188-189. Ayrıca şairin divanı için bk. Haluk İpekten, *Nailî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

11 Mengi, *age*, ss. 185-186.

12 Nakşî Ali Akkırmanî'nin divânı için bk. Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkırmanî Divânı*, Buruciye Yayınları, Sivas 2007.

13 Sinân-ı Ümmî'nin hayatı ve divânı hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Tatçı, *Ümmî Sinan Hayatı ve Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

onun halifesi Sunullâh-ı Ğaybî (ö.17. yüzyıl ın ikinci yarısı),¹⁴ Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi (ö.1640), Halvetiyye'den Niyaziyye ve Mısrıyye kollarının kurucusu Niyazî-i Mısrî (ö.1694)¹⁵ gibi önemli şâirlerin resm-i geçidi vardır. Ayrıca Halk Edebiyatı dairesinde, Fuzulî'yle de arasında duygusal geçkiler olduğu kaydedilen Karacaoğlan (ö.17. yüzyıl ın ikinci yarısı) gibi bir dev önümüze çıkar.¹⁶ Mimarî ve musikî de devrin sanat yürüyüşüne deyim yerindeyse ayrı bir neşe katmaktadır. Asrın başında Sultan Ahmed Camii; asrın ortasında Eminönü Yeni Camii inananları selâmlarken;¹⁷ musikîde "ışıklı dantelâlar bestekârı" diye de bilinen, Hâfız Post ve onun talebesi Buhurî-zâde Mustafa İtrî bu yürüyüşe katılan usta şahsiyetlerdir.¹⁸

Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki, devrin farklı alanlardaki öne çıkan isimler yürüyüşünü ufak fragmanlarla göstermemizin temel nedeni, siyasal alanda yahut ekonomik çerçevede şu ya da bu sorunla uğraşan Osmanlı İmparatorluğu'nun, sanatsal yürüyüşüne henüz hızını kesmeden devam ettiğini göstermek gayretidir. Bu yürüyüş meselesi, kavramların kesin ve kopmaz bağlarla birbirine ulanmış birer kaya parçası olmadığını, ayrıca şahsiyetleri devrin aynasında kusursuz görmenin imkânsızlığını gösteren önemli bir delil olarak da dikkatimizi çekiyor. Öyleyse Mustafa Manevî'yi hem kendi asrıyla şekillenen bir sanatkar hem de sanatçının kendine has duruşuyla asrından farklılaşan yönüyle anlamaya çalışacağız.

4. Mustafa Manevî'nin Hayatı

Manevî'nin doğum yeri ve tarihi konusunda kesin bir bilgi olmadığından bu husustaki anlayışımız, yazmalar ve matbu eserlerin -özellikle tezkireler/antolojiler bağlamında- ifade ettiği benzer bilgileri özetlemek ve bazen kişisel tahminler yapmak olarak ifade edilebilir. Mustafa Manevî, *Safayî Tezkiresi* ve *Tuhfe-i Nâilî*'de de Bolu sancağından *Vefeyâtrnâme*'de şehri/İstanbul doğumlu olarak kaydedilmiştir.¹⁹ Karabaşîyye Tarikatı şeyhi Ali el-Atvel'in mahdumu ve halife-

14 Sunullâh-ı Ğaybî'nin divânı için bk. Bilal Kemikli, *Sunullâh-ı Ğaybî Divânı*, MEB Yay., İstanbul 2000.

15 Niyazî-i Mısrî'nin hayatı ve tasavvuf anlayışı için bk. Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısrî, Hayatı-Eserleri-Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2005; ayrıca Niyazî-i Mısrî'nin divânı için bk. Kenan Erdoğan, *Niyazî-i Mısrî Divânı, Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2008.

16 Bu benzetme meselesi için bk. Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1988, ss. 711-723.

17 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Kısım, c. III, s. 247; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 553.

18 Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2001, c. II, s. 650.

19 Mustafa Safayî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 2549, c. II, vr.

si olarak tanıtılan²⁰ Manevî'nin tam ismi bulabildiğimiz kaynaklarda "Manevî Efendi- Mustafa Efendi"²¹ veya "Mustafa Manevî Efendi"²²; ya da onun divanını istinsah edenlerden Ali Haydar b. Muhtar'ın aktarımıyla "Karabaşiyye şeyhi Ali Alâeddin el-Atvel'in oğlu şeyh Mustafa Manevî" olarak geçmektedir.²³ Şâirin neden "*Manevî*" mahlasını kullandığı da kaynaklarda yer bulmaz.

Onun hayatına dair bilgileri, babası hakkındaki aktarımlar ve kayıtlar üzerinden yürüyerek az çok çıkarmak mümkündür: Manevî'nin babası Halvetiyye şeyhlerinden, ayrıca aynı tarikat içinde Karabaşiyye ekolünün de kurucusu Ali Alâeddin Efendi olup²⁴ Karabâş-ı Velî (1020-1096/1611-1684) ismiyle bilinmektedir. Bu ismi, başına sardığı Halvetî sarığı ve yüksek rütbeleri sebebiyle aldığı ifade edilmektedir.²⁵ Sivas sancağına bağlı –bu gün ise Malatya'ya bağlı– Arapkir doğumludur.²⁶ Tahsil hayatı, memleketinden Çorum'a, oradan Fatih Medresesi'ne kadar uzanır.²⁷ Ayrıca gönül terbiyesinin/seyr ü sülûkunun Kastamonu'da Çorumlu Ali Efendi'nin inayeti ve yine Kastamonulu Mustafa Muslihuddîn Efendi'nin tarikat eğitimiyle tamamlandığı belirtilir.²⁸ Otuz sene süren Kastamonu ikametinin ardından yirmi sene kadar da Arap ülkelerini gezerek Karabâş-ı Velî,²⁹ Üsküdar'a gelir ve oradaki Rum Mehmed Paşa Camii'nde dört sene kadar inzivaya çekilir.³⁰ Bu inzivanın ardından Valide Atik Zaviyesi şeyhliğine atanan Karabâş-ı Velî için devrin padişahı IV. Mehmed şöyle demiştir: "*Bu Şeyh Efendinin va'zı bana o kadar te'sîr ediyor ki, İbrâhîm Edhem gibi ve tâc u*

259b; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz.: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Ankara 2001, c. II, s. 968.

- 20 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, c. IV, s. 33.
- 21 Mirza-zâde Mehmed Emin Salim, *Salim Tezkiresi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, no: 3872, s. 622.
- 22 Hüseyin Ayyansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 1375, vr. 307b.
- 23 Bu aktarımın nakledildiği kaynak, şâirimizin divanıyla beraber yedi farklı eseri içermektedir. Tür olarak *Mecmuatü'r-Resâil* (Toplanmış Yazılar) diyebileceğimiz eserin, kendine has bir ismi yoktur. Bu sebeple biz bu kaynağı, okuyucu için pratik olması açısından, *Manevî Divân'ı* ismiyle kullanacağız. Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Efendi Bölümü, no: 76, vr. 56b.
- 24 Mirza-zâde Mehmed Emin Salim, *Salim Tezkiresi*, s. 622.
- 25 Kerim Kara, *Karabâş-ı Velî (Hayatı-Fikirleri-Risaleleri)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60.
- 26 Kara, "Karabaşiyye", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 369
- 27 Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. I, s. 148.
- 28 Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâiku'n-Numânîyye ve Zeyilleri (Vakâiyü'l-Fudalâ)*, Neşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 148.
- 29 Geniş bilgi için bk. Kerim Kara, "Karabaşiyye", *DİA*, c. XXIII, s. 369.
- 30 Şeyhî Mehmed Efendi, *age*, s. 148.

tahtı terk ile dağlara düşeceğim geliyor.”³¹

Otuz iki bin kişiye biat verdiği ve altı yüz seksen beş halife yetiştirdiği kaydedilen³² Karabâş-ı Velî'nin göze çarpan özelliklerinden ilki başka tarikattan olduğu hâlde kapısına gelen dervişleri –o dönemdeki medrese-tekke çekişmelerinin aksi bir algılamayla- kendi tarikatları usulünce eğitime tâbi tutması ve onların kendi tarikatlarından icazet almalarını sağlamış olmasıdır. *Neseî Akaidi'*nden, *Füsûsu'l-Hikem'*e uzanan geniş bir şerh yelpazesinde kalemini kullanan Karabâş-ı Velî'nin, tarikat âdâbının öğretildiği risaleleri, âlemin asıllarının Hurufî algılamalarla işlendiği belirtilen birçok eseri vardır.³³ Ne var ki böyle geniş bir yazınsal aralıkta eserler inşa eden Karabâş-ı Velî'nin oğlu, yani şairimiz şâirimiz Mustafa Manevî'nin eser telifi hiç de göz doldurmaz. Fakat ilmî dolgunluğu pek tartışmaya açık olmayan, hem mutasavvıf hem de müellif olarak öne çıkan Karabâş-ı Velî'nin dizi dibindeki gündelik tecrübeleri bile, oğlu Mustafa Manevî'yi ciddi anlamda etkilemiş olmalıdır. Babası ve ilk hocası olan Karabâş-ı Velî, 1096/1684'de Medine Ravza-i Mutahhara dönüşü Mısır yolu üzerinde vefat etmiş ve naaşı Şeyhu'l-Gazzâl denilen bir şahsın türbesine defnedilmiştir.³⁴

Manevî'nin tahsil hayatı hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte; genel anlamda zahirî ve batınî ilimleri yalnızca babasından ve bazen de asrının tanınmış âlimlerinden talim ettiği ifade edilmiştir.³⁵ Biz onun ilmî macerasına dair bilgilere sahip değilsek de ilmîne delalet etmesi bakımından, şâirimizin Sokullu Mehmed Paşa zâviyesi şeyhi ve Eminönü'ndeki Yeni Camii vâizi olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Babasına uzunca bir zaman hizmet ettiği ifade edilen Manevî'nin 1103/1691-2 senesinde bu iki görevle taçlandırıldığı³⁶ ve farklı bir kayıt olarak; beş sene boyunca bu görevleri yerine getirmesinin ardından, II. Ahmed tarafından Edirne'deki Ordû-yı Hümâyûn meşîhatine tayin olunduğu (1108/1696-97) lakin padişahın mizacı hakkında dile getirdiği sözlerden ötürü tekrar İstanbul'a yollandığı ifade edilmiştir.³⁷ Manevî'nin çocukluğu,

31 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV, ss. 29-30.

32 Ayrıca Karabâşîyye kolundan yeni yeni şubeler doğmuştur. Çerkezistan'dan Kuzey Afrika'ya uzanan tarikat silsilesi ve şubeler hakkındaki bilgi için bk. Kara, *Karabâş-ı Velî*, ss. 187-225.

33 Karabâş-ı Velî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Kara, *age*, ss. 125-156.

34 Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâiku'n-Numâniyye ve Zeyilleri (Vakâyi'u'l-Fudalâ)*, s. 148.

35 Âsım Beyzâde Mehmed Sirâceddin, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi Bölümü, no: 1123, Basım tarihi: 1325/1907-8, s. 21; Hüseyin Ayvansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, vr. 307b.

36 Mirza-zâde Mehmed Emin Salim, *Salim Tezkiresi*, s. 622.

37 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. IV s. 33.

tahsili ve meslek hayatı hakkında ciddi anlamda bilgi olmamakla birlikte, ifa ettiği görevler sebebiyle devrinin içinde önemli bir yeri olduğu aşikârdır. Cemâziye'l-âhir 1114/1702 senesinde vefat eden şairin naaşı Üsküdar'ın Doğanlılar mevkiindeki Nasûhî Tekkesi haziresindedir. Ebced hesabınca “Şeyh-i Mukaddes” vefat tarihi olarak düşürülmüştür.³⁸ Hakkındaki bilgilerin detaylandırılmaması sebebiyle biz Manevî'nin sanatsal ve kimlikel iz düşümünü eserlerinden –hatta yalnızca *Divân'*ından- hareketle yorumlamak durumundayız.

Ehl-i Sünnet akîdesi ve düşünsel paradigmasıyla paralel oluşunun, yükselişini hızlandırdığı ifade edilen³⁹ Halvetiyye Tarikatı, Azerbaycan topraklarından neşet etmekle beraber, gerçek yayılımını ve yükselişini Anadolu topraklarında –bu noktada hatırlanmalıdır ki kırkı aşan şube söz konusudur- yaşar. Karabâş-ı Veli'nin de bu tarikat içinde yeni bir şube tesis ettiği düşünülürse, öncelikle Manevî'nin bir post-nişân verasetiyle baş başa olduğunu göz önünde bulundurmamak durumundayız. Böylece tezkirelerde onun için çizilen sofiyane söyleyişli bir şâir,⁴⁰ âlim, muhaddis ve fâzıl bir zat olduğu yönündeki tanımlamalar daha bir anlam kazanmaktadır.⁴¹ Çünkü Manevî böyle bir kimliğin potansiyelleriyle baş başa büyümüştür. Bu tanımlamalar ve potansiyellere rağmen; incelediğimiz kütüphane kayıtları ve katalog taramaları neticesinde, Manevî'nin yalnızca biri tercüme olmak üzere iki eseri olduğunu görüyoruz: Bu eserler, mürettep bir *Divân* ve babasının Ömer Neseffî'ye ait *Akâid*'e yaptığı Arapça şerhin sadeleştirilmiş şekilde Türkçe'ye çevirisinden –ki eserin ismini *Cevâhîru'l-Akâid* koymuştur- ibarettir. Bu bağlamda Manevî'nin devri içindeki yerini anlamak için elbette *Divân'*ındaki söylemine başvuracağız.

5. Mustafa Manevî'nin Divânı

Mustafa Manevî'ye ait mürettep (harf sırasıyla yazılmış) *Divân'*ın iki nüshası olup, birinci nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Haşim Paşa Bölümü, 76/6 demirbaşta kayıtlıdır. Eser, 24 Rebî'u'l-evvel 1308/7 Kasım 1890 tarihinde Ali Haydar b. Ahmed Muhtar tarafından istinsah edilen mecmuanın 56-71. varakları arasındadır. İçerisinde dört risale ve üç divanın yer aldığı mecmuanın kapağında, Sultan Abdülaziz'in tuğrası olup, *Şâzeli İcazetnamesi* sureti yazılıdır. İkinci nüsha ise Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yazmalar Bölümü, 23

38 Kurul, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, MEB, İstanbul 1967, c. I, s. 553.

39 Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, ss. 393-395.

40 Mustafa Safayî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, vr. 259b.

41 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 1996, c. III, s. 931.

numaralı demirbaşta kayıtlıdır. Eser 27 Receb 1271/15 Nisan 1885 tarihinde ismini vermeyen ve kendisini hakîr, fakîr bir Halvetî dervişi olarak tanıtan bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir. Eserin kapağında “*Risâle-i Ömer Fuâdî*” yazmasına rağmen tam bir mecmuadır ki içinde muhtelif divanlar, şahsî mektuplar, resmî vesikalar, Halvetî sarığının bağlanma biçimine kadar uzanan geniş bir aralıkta zikredilebilecek yazılar mevcuttur. Manevî'nin *Divân*'ı 3-52 varaklar arasındaki hâşiyede kayıtlıdır.⁴²

Manevî'nin *Divân*'ında ikisi Arapça olmak üzere 66 adet manzume –bu manzumelerin 49 tanesi *Gazel* biçimindedir- bulunmaktadır. Gazellerin türü/nev'i açısından ayrımı şu şekildedir: Birisi hece vezninde olmak üzere 5 adet Na't, tasavvufa ait kavramların ve mutasavvıf büyüklerin tanıtıldığı ve övgülendiği 6 adet Medhiye (Aslında Divan Edebiyatı geleneği içerisinde, Medhiye türü daha çok kasîde nazım biçimiyle kaleme alınır), 1 adet Tevhîd ve 1 adet Münâcât (Edebî gelenek çerçevesinde, bu iki tür için de yine kasîde nazım biçimi kullanılmıştır), geri kalan diğer 36 gazel ise hikemî bir havanın hâkim olduğu talimî manzûmelerdir, diyebiliriz. Gazellerin dışında kalan 17 manzûme, nazım şekli ve türü açısından şöyle sınıflanabilir: Murabba'a-i Mütেকerrir olarak yazılmış iki adet Na't, hikemî tarzın hâkim olduğu 5 adet muhammes-i mütেকerrir, 4 adet ilâhî, münâcât nev'inde kaleme alınmış 2 adet kısa mesnevî, biri Na't ikisi yine hikemî tarzda yazılmış 3 adet kıt'a-i kebîr,⁴³ biri hikemî tarzda diğeri Na'tı andıran 2 adet şarkı⁴⁴ ve son olarak yine tasavvuf büyüklerini medh ve onları hayırla yâd eden 1 kasîde, hece vezninde kaleme alınmış ve Sünbül 'Ali'ye ithaf edilen 1 adet ilâhî.

Divân'ında teknik olarak, kâhir ekseriyetle aruz veznini kullanan şâir, iki defaya mahsus hece vezninde *İlâhî* yazmıştır. En çok kullandığı vezin Remel bahrinin “*Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*” kalıbıdır. Yirmi âyet ve beş hadise telmihte bulunan Manevî, anlıyoruz ki daha çok içinden geldiği gibi ve sözü fazlaca detaylandırmadan direkt hedefe gitmek arzusu taşıyan mısralar inşa etmiştir. Şiirlerin kâhir ekseriyetinde, didaktik bir söylem söz konusudur diye-

42 Mecmua, henüz kütüphane kayıtlarında olmayıp, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde, kayıt için bekleyenler odasında görülmüştür. Bu sebeple, yalnızca mecmuanın üzerinde bir fiş numarası mevcuttur. Biz eseri kaynak olarak kullanırken, mecmuanın başındaki ilk eser olan “*Ömer Fuadî Risalesi*” ismini kullanacağız.

43 Genellikle tarih düşürmek için kullanılan bu nazım biçimini, şairimiz hikemî tarzda yazdığı şiirler için uygun görmüştür.

44 Manzûmeler, şarkı nazım biçimine benzemekle beraber; bestelenmek için uygun vezinde değildirler. Şarkı sözlerinin bestelenmesi için genelde “*Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fa'ûlün*” kalıbında yazıldıkları ifade edilmiştir. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1999, s. 214.

biliriz. Kanaatimizce devrin siyasal ve ekonomik gerginlikleri Manevî'nin; doğruyu eğriden ayıran şeyleri defaatle hatırlatmak duygusunu tetiklemiştir.

Divân muhteva açısından incelendiğinde göze çarpan ilk özellik âdeta bir sacayağı andıran duruşudur. Aynı anda tevazuu elden bırakmayan bir şeyhin, peygamberinin kutlu günlerini arayan gönlü mahzun şairin, sırf öğretebilmek ve iyiyi aşılatabilmek maksatlı olduğuna inandığımız bir heyecanla konuşan vâizin varlığını fark ederiz. Tevhid ve münacat türünde kaleme aldığı şiirlerde yahut kıta-i kebîr ve belki hece vezni kaleme alınmış ilahilerinde fark edilen ilk duygu kanaatimizce; binlerce hikmetini gösteren Yaradan'ın kendisini insanların gözlerinden gizlemesi bahsidir. Kaldı ki O'nun hikmeti, o denli üstündür ki ölümlülerin idrak seviyelerini aşmaktadır. Bir avuç toprağın macerasını güden insanoğlunun tam anlamıyla bu hikmeti anlaması kabil değilse de en azından hakikati sezerek O'na kul-köle, pervane olması gerekmektedir. İşte Şeyh Manevî'de bu dile getiriş tam bir zikir havası içinde sunulur:

*Her kaçan tecellî etse keşf-i esrâr-ı Hû
Mahveder cümle cihânı lem'a-i envâr-ı Hû* (Manevî Divanı, 51. Gazel/I. Beyit)

*Hakîkat şem'ini yandır şarâb-ı vahdete kandır
Sevdana gönlümüz döndür tecellî eyle yâ Allâh* (Manevî Divanı, 52. Gazel/II. Beyit)

*Visâlınden cüdâ etme meded Allâh meded Allâh
Bizi nefse feda etme meded Allâh meded Allâh* (Manevî Divanı, 53. Gazel/I. Beyit)

Sacayağının ikinci merkezi yani Mustafa Manevî'nin devri içindeki yerini anlama gayretimizin diğer ayağı, daha evvel ifade ettiğimiz veçhile Hz. Peygamber'e duyulan samimi bir aşk ve bu aşkın dillendirilişindeki şiiriyette aramak durumundayız. Felekler hatırına halk edilen, Miraç'la onurlandırılmış, ne bir insanın ne de bir meleğin erişemeyeceği bir mekânda konaklayan ve en önemlisi "Küntü kenzen" in sırrına eren Hz. Muhammed'in aşkı, şairin en çok üzerinde durduğu husustur. Öyleyse insan bu sırrın sahibine kavuşmak ümidiyle, canhıraşâne bir şekilde ve Sünnetullâh çizgisinden hiç sapmayarak gayret göstermelidir ki Allah'ın rızasıyla buluşabilsin. Yine bir zikir havasında söylenen, Halvetî bir şeyh olarak Ma'nevî'nin terennümleri, başka bir ifadeyle hissiyatını ritmik bir şekilde ifade eden, o mahzun şairin sesi duyulur:

*Dem-be-dem sâ'at-be sâ'at rûh-ı Fafır-i kâinât
Eylesün ol zât-ı pâk-i kıbriyâya yüz bin salât* (Manevî Divanı, 2. Gazel/III. Beyit)

*Bu âlem zerre düşmüşdür o şemsin ve'd-Duhâsından
Bu deryâ kıatre düşmüşdür o bahrın mâ-verâsından*

*Görünen bu cümle ekvân sekiz cennet yedi nîrân
Yanar pervâne-veş her ân cemâl-i Mustafâ'sındanm* (Manevî Divanı, 44. Gazel/I ve II. Beyit)

Sacayağının son ayağı, hikemî/talimî üslûpla kaleme alınmıştır ve *Fenâ fi'llâh* ve *Vahdet-i Vücûd*'un merkez olarak kabul edilebileceği bir anlayışın doğal izdüşümlerinden oluşur. Ayrıca, tarikat yolunda kendini anlamak gayreti gösteren sâlike verilen nasihatler ve hayat hakkında elde edilen kesin hakikatlar – Allah'ın varlığı ve sonluluk gibi- dile getirilmektedir. Yola çıkan kişi Allah'ın Celâlî ve Cemâlî yönlerini iyice kavramalı, hakikatin bu iki farklı yüzünü zihnen hazmetmelidir ki, aslında *kabzın/sıkıntının* ve *bastın/ferahlığın* aynı membadan süzülüğünü fark edebilsin. Tabi ki bu noktaya ulaşmak için bazı pratiklere ihtiyaç vardır ve Manevî'ye göre bu, Halvetî tarikatının öğretisi bağlamında “*Etvâr-ı Seb'a*”dan⁴⁵ yani farklı ruhsal pozisyonların zorluğunu göğüslemekten geçmektedir. Zaten âşık için halvet de gerçek varlığın bir olduğunu, gördüklerinin tecellilerden ibaret olduğunu fark etmek, dünyanın hay u huyundan sıyrılabilme ve yeni hâlet-i rûhiyyesini doğru kavrayabilmek için bir araç olarak düşünülmemelidir.⁴⁶

Hakikati arayan yolcu için inziva kaçınılmaz olmaktadır fakat inziva da kendi içinde tehlikeler barındırdığından yolcu rehberine uymalı ve vuslat gününe kadar gönül ve amel terazisini güzelliklerle doldurabilmelidir. Elbette bu yolda son vahiy olan Kur'ân-ı Kerîm'e kulak verilecek, böylece Manevî'nin, akıl erbâbı olarak nitelendirdiği kişilerin hevâsıyla göremediği öze ulaşılacaktır. Manzumelerin genel seyri göz önünde bulundurulduğunda, Manevî'nin dünyasında bu öz meselesinin şöyle belirmekte olduğunu görüyoruz. Yüce Rab, Zât-ı taayyündür, asıldır. Âlem O'ndan neşet etmiştir. Zaten bütün eşya âlemi, varoluşunu Allah'ın isimlerine (*el-Esmâü'l-Hüsna*) borçludur. Olan ne varsa ka-

45 Nefsin yedi aşamasında yaşanan hâletler bağlamında kullanılan yaygın bir terimdir. Burada kastedilen yedi tavır şunlardır: Tab', Nefs, Kalb, Rûh, Sır, Hafî, Ahfâ. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 198.

46 Bu noktada Ma'nevî'nin divanından bir örnek vermek yerinde olacaktır:
“Etvâr-ı seb'adan geçüp vahdet şarâbından içüp
Pervâz idüp kanat açup gel tevhîd ide gör tevhîd” (Manevî Divanı, 16. Gazel/II. Beyit)
“Ol Cemâl'in şu'lesinden zâhir olmuş bir kabes
Vahdet-i zât olmak içündür bu halvetden garaz” (Manevî Divanı, 30. Gazel/V. Beyit)

za ve kaderle ilişkilidir ve bu gerçeklikte tesadüfe yer yoktur. Muazzam bir sistematik ve yine de muamma bir plân kâinata yön vermektedir. Bu plânı az da olsun kavrayabilmek için insan sofilere değil âşıklara katılmalıdır. Çünkü vahdet diyarına yalnızca âşıklar ulaşacak yetenektir. Mâ-sivânın kuşatıcı azgınlığından el-etek çekerek, vuslatı bekleyen bir uzlet, insana dost olmalıdır. Çünkü bir gün insanlar toprağa dönecek ve yüzü ağaracaklar yalnızca vahdet erleri olacaktır:

İçmeyen aşkın hamrını ol bilemez ol Rabb'ini
«Men 'aref»in sırrını bilmeyen inkâr olur (Manevî Divanı, 19. Gazel/VII. Beyit)

Nice bir bu fânî dünyâ fânîdir sonu harâb
Bu vücûdun tâzelîğın sonu harâb
Bu fenâyı su sanursın göresin cümle serâb
Nice bir bu fânî dünyâdan usanmazsın gönül
Ben bildim Hak Te'âlâ'dan utanmazsın gönül (Manevî Divanı, 40. Şiir/(Muhammes-II. Bent)

6. Sonuç

Nihayeten anlıyoruz ki Mustafa Manevî'nin devrin manzarası içindeki imajı, şâirâne duruşuyla anlaşılmalıdır. Manevî'nin şiir evreninin beslendiği memba yahut başlangıç noktası, Allah'ın birliği demek olan *Tevhîd*'dir. Manevî'nin sözel yürüyüşünde, detaylarını tam da bilemediğimiz hayat macerasının emarelerini görmek mümkündür ve bu emareler bizi, Allah'ın isimlerini/Esmâ'yı terennüm eden bir şeyhe, iyiliği salık veren bir vâize ve aşkı önceleyen bir derviş-şâire götürmektedir. Onun divanında serv-i refâtıyla âlemi hallaç pamuğuna döndüren bir ahu gözlüye, ciğer dağlayan, insanı ıstıraplara gark eden bir tatlı dilliyeye rastlanmaz. O aşamalı bir aşk anlayışından değil; direkt bir İlâhî aşktan dem vurur. Genetik mirası ve kariyeri sebebiyle, direkt bir ahu gözlü tasviri belki de ilgisini çekmemiştir. *Divân*'ında vezin aksaklıkları ve bazı teknik tıkanmalar görülür. Sanıyoruz şâirin bu aksaklıklarla pek meselesi yoktur, gâyeyi önceler.

Halvetîlik vurgusu şiirlerinde pek belirgin değildir. Belki de bir vâiz olması hasebiyle, ortalama bir kitlenin algılama biçimine yönelik bir şeyler söylemek niyetini taşımıştır. Siyasal ve ekonomik buhranın izlerini onda okumak mümkün olmasa da bir şeylerin artık yolunda olmadığını farkındadır ve bu sebepten olsa gerek, okuyucuya didaktik bir havayı teneffüs ettirir. Burada bizi celbeden asıl mesele ise, devrin hengâmesine rağmen sanat ve edebiyatın, olağan hızını kesmeyerek yürüyüşüne devam etmesidir. Çünkü samimi hislerini dile

getiren bir şahıs olarak Manevî, bu asırda kendine yer bulmuş ve el'ân bizim ilgi çemberimizde de anlam örgüsünü dokumuştur. Parçaların, bütünü aşması, hakikatin cephesini genişletmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devlet geleneğinin içerisinde gelişen edebiyat havzasında, bir şeyh-vâiz-şâir olarak Manevî de böylelikle yerini almıştır.

Kaynakça

- Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1988.
- Âsım Beyzâde Mehmed Sirâceddin, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Matbaa-i Kütübhanê-i Cihân, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayî Efendi Bölümü, no: 1123, Basım tarihi: 1325/1907.
- Bilal Kemikli, *Sunullâh-ı Ğaybî Divânı*, MEB Yayınları, İstanbul 2000.
- Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1999.
- Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- Ferhat Koca, Osmanlılar Dönemi Fıkıh – Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni, *Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, ss. 73-131.
- Haluk İpekten, *Nailî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkırmanî Divânı*, Buruciye Yayınları, Sivas 2007.
- Hüseyin Ayvansarâyî, *Tercümetü'l-Meşâyih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 1375.
- İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev.: M. Ata, Haz. M. Çevik-E. Kılıç, İstanbul 1990.
- Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı, Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara, 2008.
- Kerim Kara, *Karabâş-ı Velî (Hayatı-Fikirleri-Risaleleri)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- , "Karabaşkiye", *DİA*, İstanbul, 2001, C. XXIII, s. 369.
- Kurul, İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu, MEB, İstanbul 1967.
- Ma'nevî Divânı*, Süleymaniye Kütüphanesi, Haşım Paşa Bölümü, no: 76/6.
- Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara, 2001.
- Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî (Osmanlı Ünlüleri)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1996.
- Mîne Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yayınları, Ankara 1987.
- , *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî, Hayatı-Eserleri-Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Mustafa Mirza-zâde Mehmed Emin Sâlim, *Sâlim Tezkiresi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, no: 3872.
- Mustafa Tatçı, *Ümmî Sinan Hayatı ve Şiirleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*, İstanbul 2001.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ I-V*, haz.: Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006.
- Ömer Fuâdî *Risalesi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yazmalar Bölümü, no: 23.
- Safayî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 2549.
- Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, ss. 393-395.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri (Vakâiyü'l-Fudalâ)*, neşr.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risâlesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1986.